

ЗНАНИЕВИ КОМПОНЕНТИ НА НЕСТИНАРСКАТА ОБРЕДНОСТ – СЪВРЕМЕННА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

д-р Диана Стоянова

Всички религии и учения включват различни елементи и си служат със символи или образи и само доброто им познаване може да се използва за правилното им разшифроване. Елементи, символи и образи – това са опорните точки при всяко търсене и проучване. Истината винаги се крие в малките, на пръв поглед незабележими елементи. Но те са и най-богати на информация, защото концентрират в себе си редуцирана по същността ѝ цялата енергия на познанието. Оттук идва и огромната роля на символите и знаците в традициите, ритуалите и обредите. В отделните елементи на обредността са преплетени възприятията и знанията на човека. Обредът е свързан с проявите на социалната психика, той формира известно социално-психическо единство на колектива и заедно с това, въвличайки в сферата на обредното действие елементи на духовната и материална култура, се превръща в действена форма за социално общуване.

От друга страна, всеки обред и всяка обредна система като цяло в специфична форма осъществяват онази верижна връзка между поколенията, която е така необходима, за да се наследява натрупаният социален опит, за да се осъществи предаването на културните ценности, на завещаните нравствени, естетически и други норми в обществото. Обредът, по-нататък осъществяван в определено обредно време, а в повечето случаи и в конкретно обредно пространство, създава в човека и обществото чувството за временно излизане от привичното и ежедневно. Чрез обредното действие хората насочват мислите си към трайното и относително вечното в живота на обществото. По този начин обредната система поддържа колективната памет, създава усещането за минало и за родова принадлежност, тъй като в нея са заложени колективно утвърдени ценности. Системата от знаци и символи служи за транс-

ляция на знанията на човека. Тя е своеобразен пример за възприятията на социума през отделните етапи от неговото развитие.

По повод на всичко написано по-горе е нужно да направим следното обобщение: обредите отразяват действителността и в рамките на това изследване е необходимо да бъдат изследвани отделните символи и елементи на нестинарския обред, за да бъде извлечено онова знание от миналото, което би имало значение за социума днес, утре и в бъдещето.

Етимология на името „нестинари“

За първи път определение на наименованието „нестинари“ срещаме в записките на големия учен, писател и фолклорист Петко Славейков, който посещава празника на Св. св. Константин и Елена, „деня на св. Константина, 21 май“ [6] в с. Кости и пише следното: „Аз мисля, че тая дума може да произхожда от *вещинари*“. [8] В пояснителните бележки Славейков допълва: „Тези, що ги прихваща и влязват в жарта да играят, наричат ги *нестинари* и *вещинари*“. [6] В статията, озаглавена „Нрави и обичаи“, Петко Славейков пише: „Тези, които ги прихваща св. Костадин, та играят боси в огънят, казват ги *ищинари*, таквизи в едно село трябва да ся намерват малки, големи, женски, мъжки до 10 – 15 души, и те обикновено принадлежат на една фамилия“. [8] Известният филолог и фолклорист пише, че по всяка вероятност названието „нестинари“ произлиза от думата „вещинар“: „Тая дума трябва да е *вещинари* от *вещ*, *вещер*, *вещица*, тоест *знаещин*, *сведящия*. По свойството на българския език в-то се отпуша в началото на някои думи, и особено по тези страни, тъй и ят често се изменява на и“. [7]

Гръцкият антрополог Димитриос Хигалатос [Δημήτρης Ξυγαλατάς/ Dimitris Xygalatas] пише: „Проследяването на названието на обряда „нестинарство“ неминуемо отвежда към гръцкото название „анастенария“ и съответно към корена „анаста“. Това е неизбежно поради факта, че огненият обред е съществувал както сред българското, така и сред гръцкото население, населявало територията на вътрешна Странджа. [2] Dimitris Xygalatas дава интересно тълкувание на думата „нестинар“. Той разглежда значенията на корена „анаста“, като го съпоставя с гръцкия глагол „въздишам, стена [στεναγμός – stenagmys]”, заради подвикванията на нестинарите по време на играта в огъня, и с друг гръцки глагол – „въздигам се, издигам се [ἀύξηση] [1]“. Към тези две предположения гръцкият антрополог добавя, че е възможно този корен „анаста“ да има връзка и със съществителното „болен човек, пациент“ и прилагателното „безсилен, слаб“.

В книгата „Огън и музика“ на Валерия Фол и Ружа Нейкова откриваме също толкова интересно тълкувание за произхода на думата „нестинар“: „За самите нестинари богът и главният му служител са едноименни така, както са едноименни Вахх и вакханките/вахките през класическата древност и Христос и християните. Посветеният носи името на бога. Затова и измежду предлаганите етимологии анаста, в значението на змия, би означавала богът-змия, т.е. Сабазий, но и Загрей, когато е мислен като змия с бичи рога. „Съскането“ на нестинарки – те само потвърждава тази теза. Разбира се, и другата етимология „в огнището“ (ев еуфЯб, в огнището = нестинари/анастенари) е възможна“. [9]

„Лингвистичните проучвания на морфологичната структура на неетимологизираната в нито едно универсално и отраслово енциклопедично издание дума „нестинар“ от Н. Василев в съществителното име „нестинар“ посочените културни пластове са преплетени – и този феномен е фиксиран от българския език. Следи от културния синкретизъм на нестинарството могат да бъдат открити в предания, песни, игри, танци, сред които са и рудиментите от нестинарската обредност (нестинар: през гр.: en nestia „в огнището“, „в огъня“; човек, който играе бос върху жаравата, етимологията може да бъде обяснена и през бълг. – не (частица за отрицание) + стин (коренна морфема) + ар (словообразуващ суфикс) = „не“ [частица за отрицание] + „стин“ [вероятно

става дума за изпадане на представката „из“, характерна за говорите в Странджа, което означава, че може би става дума за глагола „изстина“, съхранен в тази дума само чрез корена си „стин“ и + „ар“ [словообразуваща наставка, с която се означава занятие] = нестинар: човек, занимаващ се с нещо горещо, но все още неизстинало; по аналогия – човек на огъня; огнен човек; човек на жарта, жаравата, чието занятие е неизстиналият огън; човек, чието занятие е да преминава през огъня, за да се роди отново; човек, чието занятие е да се обжарва, пречиства; по аналогия – обжарващ, пречистващ се човек...; оттук: нестинарска обредност = обжаряваща, пречистваща обредност).“ [4]

За целите на изследването в периода 2011 – 2013 г. бяха посетени странджанските села в района на община Малко Търново и община Царево: Визица, Граматиково, Кондолово, Сливарово, Ново Паничарево, Ясна поляна, Стоилово, Звездец, Евреновозово (от тур. еврен – змей, с. Евренезово – Змейово село), Заберново, Калово, Кости, Бродилово, Българи, Варвара и други. В проведените събеседвания с информатори (жители на по-горе изброените села) се установи, че голяма част от тях не знаят откъде идва названието „нестинари“, но в няколко от случаите информаторите споделиха, че вероятно произлиза от думата с прабългарски произход „истина“ (нистина – наистина – истина). Възможно е да има връзка между двете думи, тъй като в кабардино-балкарския вариант на нартския епос се описва, че младите нарти, за да станат войни, минавали през особен вид изпитание за мъжественост, изразяващо се в танц върху жаравата. Самото название „нестинар“ намира добро обяснение в иранските езици. [Виж по-подробно: осетинското nusan, ягнобското nison, пушунското nihan – знак. По-късно тази дума по всяка вероятност преминава в нишан (тур. *знак*) и общоиранското nar – мъж. Нести-нар, което означава „знак, признак за мъжественост“; аланската проформа би изглеждала така: nusan-nar. [3]

Свещеното пространство

„За вярващия човек пространството не е еднородно, то притежава прекъснатости и накъснатости: има отрязъци пространство, качествено различни от други. „И рече Бог: не се приближавай насам; събуй си обувката от нозете, защото

мястото, на което стоиш, е земя света“ (Изход, 3:5). Следователно съществува свещено пространство, което притежава „сила“, и други, неосветени, сиреч без структура и плътност, накратко казано – аморфни. Нещо повече, за религиозния човек тази пространствена нееднородност се изразява в опита за противопоставяне на свещеното пространство, единственото, което реално съществува, и всичко останало – безформената повърхност, която го заобикаля.“

Важна роля в обредните елементи на нестинарството играе кръгът. На първо място, той символизира слънцето, което е първоизточникът на светлина, топлина и като цяло – на живота. Именно поради тази причина голяма част от елементите на нестинарския обред са във формата на кръг, движенията или действията, които правят участниците в обреда, описват/маркират кръгови движения.

„Свещеното пространство е многосъставно и се състои от изоморфни кръгове, които се вписват един в друг: огнището, къщата, двора, селото и землището, белязано от аязмите. Центърът му е там, където са свещените предмети на вярата, в нашия случай – иконите на нестинарите, свещеното огнище, мястото за играта в жаравата на открито и мястото за жертвоприношение.“ [9]

По същата логика не може да се разглежда нестинарството и изобщо обредността на странджанското население, без да се обърне специално внимание на пространството. Очертанията на пространството се определят от близкото или далечно разположение на свещените постройки, извори и пътищата, през които преминават шествията на вярващите. С многократно повтарящи се действия се извършва и самото осветяване на пространството, като по този начин то се разделя на организирано и неорганизирано. Организирано е там, където се намират свещените постройки, където има ред, а всичко извън него се определя като неорганизирано. От друга страна, това идеално се вписва в опозицията космос – хаос.

Свещените извори

Изворите, или по-често назовавани в тази част на Странджа планина като аязми (язма/язмички – специфично говорно название на думата „аязмо“). В повечето случаи свещените извори се намират в землището на селото, в близост до някоя скала, пещера или свещена постройка на

нестинарската общност. Техни патрони са едни от най-почитаните светци в Странджа: св. Константин, св. Елена, св. Марина, св. Илия, св. Панталеймон, св. Георги, Св. Богородица, Св. Дух, Св. Троица, св. Димитър, св. Иван, св. Ефтим, св. Атанас и по-рядко – св. Яни. Пътят до изворите и обратно се извършва на деня, когато е празникът на светеца.

Едно от най-почитаните места в Странджа планина е Голямата аязма. Това е местност във вътрешния дял на Странджа планина, където има извор в долния край на голяма скала. Покрай него са разположени пет одърчета, които указват мястото на следните пет села, възприемани като „петте нестинарски села“: с. Граматиково, с. Кости, с. Българи, с. Сливарово, с. Кондолово. До всяко одърче има малък извор – аязма, водата на което се смята за лековита. По стара традиция всяка година на това място се извършват обредни действия, свързани с почитането на св. св. Константин и Елена.

„Голямата аязма се прави всяка година в последната неделя преди панагира на св. Костадин в с. Българи (3 юни стар стил), независимо какъв ден ще се падне“ (разговор с Костадин Михайлов – действащ нестинар от с. Бродилово). Теренните проучвания в Странджа планина дават сведения, че тази традиция е леко променена. Изменението е в датата за посещение на Голямата аязма. Например през 2013 г. обредът трябваше да се проведе на 2 юни, тъй като в календара тогава се пада „последната неделя преди панагира на св. Костадин в с. Българи“, но поради последователността на двете дати (2–3 юни) се проведе на 26.05.2013 г. Това показва изменението в обреда, което настъпва вследствие на различни фактори от заобикалящата среда. Причините, поради които това беше наложено, са свързани със странични ангажменти в личен и професионален план на голяма част от участниците в обреда.

Във връзка с по-горе написаното е необходимо да обърнем специално внимание на факта, че с промяната (от темпорална гледна точка) в обредните действия на членовете на нестинарската общност се променя и символното значение на част от елементите на обреда. Следователно по този начин се изменя същността или предназначението, което е заложено като значение в самото знание на нестинарите.

За да бъдат събрани, описани и съхранени за следващите поколения онези привидно явно знания, които се съдържат в откъси от разкази или моментни откровения на събеседниците и информаторите от Странджанския край, се проведоха теренни проучвания в периодите: юли – септември 2011 г., юли, август, септември 2012 г. и юли – септември 2013 г., по време на които бяха записани следните вярвания, свързани с изворите в Странджа планина: *„водата от аязмата е лековита“* (разговор с Костадин Михайлов – действащ нестинар от с. Бродилово – На панагира на св. Костадин, край аязмото на св. Костадин, с. Бродилово), *„отпивайки от нея, ще се очистиш/пречистиш“* (аязмото при конака на Кера Йорданова), *„стори добро и го хвърли в морето/водата“* (събеседване с информаторката Костадинка Йорданова от с. Варвара, дъщеря на известната нестинарка от миналото Кера Йорданова, с. Ново Паничарево), *„хвърли във водата дрехата си – течението/реката ще я отнесе и бягай, ама без да се обръщаш назад, за да не върнеш болестта/болката обратно“*, *„ако усетиш да падат капки вода по теб – не ги трий, значи Светицата* (има се предвид св. Марина) *ще ти помогне“* (Пещера-светилище Света Марина, с. Сливарово), *„умий си очите с водата под скалата – ще се излекуваш“* (Тракийско оброчище Индипасха), *„натопи си главата и тялото в извора и ще ти стане леко на душата“* (изворът при с. Младежко с температура в най-горещите дни от летните месеци 12 – 14°C).

Всички тези вярвания са свързани по един или друг начин с аязмите, изворите, реките, изобщо с водата в Странджа планина. Теренните изследвания показаха, че се разказват легенди за чудесата, които са се случили и продължават да се случват на вярващи, които са имали различни здравословни проблеми и са изпитали облекчение след досега си с водата от тези места. По вербален начин, *„от уста на уста“*, хората в Странджа предават знанието. Този особен вид знание е придобито вследствие на опита, който са получили, след като са се докоснали до лековитите свойства на водата в аязмите. Важно е да поясним, че изследваните случаи на хора, които са имали подобрене в здравословното си състояние, са излекували чрез потапяне или измиване с водата различни кожни, очни, гинекологични, нервно-психични болести и други.

В контекста на казаното досега трябва да бъде взето предвид, че тези вярвания са далечно ехо от древността, където болестта е била отъждествявана със смъртта, а лечението – с новото раждане. Болестите по кожата означавали накърняване на човешката цялост, духовна нечистота. Те били равнозначни на смърт, а излекуването от тях било осмисляно като нов живот и завръщане в социума.

Музиката, огнят и танцът

Панагирските/нестинарските свирни са образци на източнотракийския (странджанския) инструментален стил. В този край мелодиите се изпълняват на „жора“ гайда (гайда „за сватби“), наричат я още „тънка“, „висока“ или писклива гайда, и тъпан.

Под „музикално изкуство“ човечеството разпознава отпечатъци, изображения или форми на това, което изживява или преживява съзнателно или несъзнателно. Ако усещаш музиката, това означава, че можеш да възприемеш и света около теб. Чрез музиката човекът осъществява връзка с други светове. Благодарение на изкуството и в частност на музиката се създават мостове между различните светове, които осигуряват възможност на човек да „съществува“ едновременно в два свята. По същия начин той (въз)приема специфични послания – слова от духовния свят, и ги изразява/претворява в материалния под формата на култура.

Пътят има пряко отношение към календарната обредност на цялата общност. В разказите на информаторите от с. Българи и с. Кости откриваме, че в миналото в местността Господьова стъпка (намира се в близост до с. Българи) са се пресичали пътищата на две, а понякога и на повече от шествята, които се отправяли към м. Голямата аязма. Ако се случело така, че пътят им да се пресече, се извършвало т.нар. поборване (сборване) между свещените икони, при което с леко почукване се докосвали дръжките на иконите. Целта на „сборването“ била да се покаже кой от двамата светци е по-силен. Вярвало се, че светецът, който победи, ще донесе здраве и берекет на всички в селото.

За целите на проучването през 2013 г. беше посетен панагирът на св. Константин в с. Българи, където беше установено следното:

Нестинарските икони, които са наричани и до ден днешен от местните жители на странджанските села „кунизма“/„кунизми“, заемат важно място във всички обредни действия на общността. В Странджа населението възприема по особен начин иконите. Тази особеност се изразява в начина, по който не само общността, но и местните жители на селцата се грижат за „кунизмите“. Те ги възприемат като свещени, което има единствено аналог и близост като усещане с думата „безценни“. Странджанци се прекланят пред иконите, защото истински вярват в светците. В отношението на цялата нестинарска общност и в това на хората от селата си личат уважението и страхопочитанието, които изпитват към иконите.

Конаците

Конаците са храмовите пострройки на нестинарите. Те са напълно отделени и независими от църквата и се намирили в центъра на всяко село. Конакът се възприема като център на обредността на нестинарското общество. По всяка вероятност това се дължи на факта, че там са се съхранявали допреди едно десетилетие свещените икони на нестинарите, свещеният тъпан, гайдата, маналът и други. По-старите конаци, които се намирили в домовете на главните нестинарки, са били и средища на общността.

Огнището

В някои села огнището се намира в ъгъла, който сочи на изток. Пламтящата жаравя в огнището на храма е еквивалент на зимното слънце. Трите дни, празнувани през зимата (от св. Атанас до св. Евтим), когато се играе в жаравата от огнището, съвпадат с постепенното увеличаване на светлото време. В това огнище се приготвя и обредната храна на нестинарите.

Съхранеността на цялостната система от знания на обичайно-обредната система или на реликтови нейни съставки в историческия духовен континуум става причина за колективна памет или колективно съзнание.

Нестинарството привлича вниманието и днес със своята явна-скрита знаковост, в която се вглеждат като в разтворена карта на традициите – карта на информационната среда за изминатите пътища на битността и пораждащата я духовност в посока на приближаването към настоящето ни и губенето по тези пътища на характерните ко-

нотации на съзнанието (смисъла), присъщи на различните отминали времена. [4]

Въз основа на голямото количество данни и анализи (в културно-исторически и психофизиологически план), публикувани от различните учени, специалисти и изследователи на нестинарството в България, може да се очертаят рамките на знанието, което е достигнало до нас днес. През различните периоди от съществуването на обряда се наблюдава интересна тенденция към осъвременяване на отделните негови елементи. Това е следствие от редица многозначителни фактори, които са оказали влияние през годините върху членовете на нестинарската общност. Тази промяна води до коренно изменение в традиционните форми на ритуала, което, от друга страна, бележи съвършено нов етап в развитието и тълкуването на символното значение на знанията на нестинарите.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Αναστένάζου**... και οι συγγενείς. // ΤΑ ΝΕΑ (Greece), 7-5-2011.
2. **Πέτρομα**. // *Анали*, 2000, № 3–4. – с. 39–44.
3. **Добрев**, Петър. Произход и прародина на българите според комплексни данни. // *Български векове* 1. 1999, № 1, с. 28–41.
4. **Куманова**, А. Нестинариана. – София: За буквите – О писменехъ, 2012. – 357 с.
5. **Куманова**, А. Универсално-хуманитарно-епистемологично знание. // *Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век IX национална научна конференция с межд. участие* // – София: За буквите О, писменехъ, 2011, с. 105–111.
6. **Славейков**, П. Р. Нрави и обичаи. // *Гайда*, год. III, 1866.
7. **Славейков**, П. Р. Нестинарите. // *Ден*, бр. 11. Цариград, 1875.
8. *Гайда*, III, брой 12. 1866.
9. **Фол**, Валерия, Ружа Нейкова. *Огън и музика*. София: Марин Дринов, 2000.
10. **Теренни изследвания**.
11. **Проведено** събеседване с информатора Костадин Михайлов, 03.06.2013 г.
12. **Проведено** теренно проучване в района на община Царево, с. Варвара, Среца и събеседване с информаторката Костадинка Йорданова, 19.05.2013 г., с. Варвара, община Царево.
13. **Проведено** теренно проучване в района на община Царево. Среца и събеседване с информатора Георги Димов, 04.06.2013 г., с. Българи, община Царево.

